

УДК 343.2

*І. Д. Метельський
аспірант**Науково-дослідного інституту вивчення
проблем злочинності імені В. В. Сташиса***КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВИЙ СТАТУС ПРАЦІВНИКА ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ УКРАЇНИ:
ПРОБЛЕМИ РОЗУМІННЯ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ВДОСКОНАЛЕННЯ**

Постановка проблеми. Основний закон України визнає людину, її права та законні інтереси найбільшою цінністю держави [5]. Тому до найважливіших завдань держави належить правовий захист своїх громадян (їхніх прав і законних інтересів) та інших осіб, які проживають на її території. Не має значення, яке місце займає людина у суспільному житті й соціальній ієрархії. Загальновідомо, що особа, яка обіймає якусь посаду в державних органах, переходить до категорії тих, що наділені державою спеціальним статусом. З огляду на те, що держава виконує свої функції через уповноважені інститути (органи), їх посадові особи наділяються державно-владними повноваженнями, що підвищує їхню відповідальність за діяльність і водночас посилює гарантії їх правового захисту. Працівників правоохоронних органів, безперечно, необхідно також віднести до цієї категорії осіб. Забезпечуючи виконання правоохоронної функції держави, вони піддаються більшій небезпеці, щоденно й безпосередньо стикаючись із правопорушниками, перебуваючи в полі соціальної напруги й конфліктів. Саме тому Кримінальний кодекс України (далі – КК) містить низку норм (ст. ст. 342, 343, 345, 347–349), основним завданням яких є захист працівників правоохоронних органів від посягань на їхнє життя, здоров'я, власність, а також від пов'язаних із виконанням ними їхніх службових обов'язків посягань на права та інтереси їхніх близьких родичів.

Останнім часом у засобах масової інформації почастишали повідомлення про завдання шкоди правам та законним інтересам правоохоронців. Посягання на правоохоронців перестали бути рідкістю. Так, наприклад, 5 листопада 2017 р. у м. Дніпро п'ятеро поліцейських поранено внаслідок вибуху гранати під час виїзду на виклик. Дещо раніше, 25 вересня 2016 р., у цьому ж населеному пункті двох працівників поліції вбито під час виконання нимислужбових обов'язків.

Одним із засобів подолання цієї вкрай негативної тенденції є наукове забезпечення шляхів удосконалення законодавства (зокрема, кримінального), виявлення його недоліків та розроблення відповідних пропозицій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Кримінально-правовий статус працівника правоохоронного органу та його близьких родичів досліджу-

вали багато науковців, серед яких О. М. Бандурка [1], С. В. Гізімчук [2], О. С. Захарова [13], І. А. Зінов'єва [2], В. Я. Карабань [13], В. С. Ковальський [13], М. І. Мельник [9], М. І. Хавронюк [9], В. І. Осадчий [10], А. М. Куліш [8], М. В. Коваль [4], І. І. Давидович [3] та інші. Незважаючи на це, дуже багато питань залишилися невирішеними, потребують дослідження й уточнення.

Постановка завдання. Зважаючи на визначені вище соціально-політичні передумови, у публікації передбачається розглянути підходи до визначення правоохоронного органу, дослідити поняття «працівник правоохоронного органу», показати відмінність між кримінально-правовим статусом службової особи й працівника правоохоронного органу, визначити шляхи вдосконалення правового статусу останніх. Додатково передбачається висвітлення питання щодо кола близьких родичів та членів сім'ї згаданих осіб, які можуть зазнати злочинних посягань у зв'язку з виконанням останніми їхніх службових обов'язків.

Виклад основного матеріалу. Спершу варто з'ясувати коло осіб, які охоплюються поняттям «працівник правоохоронного органу», визначити, які державні інституції в Україні треба віднести до правоохоронних. Що стосується переліку правоохоронних органів, то доцільно керуватися положеннями Закону України від 23 грудня 1993 р. «Про державний захист працівників суду та правоохоронних органів» (зі змінами), який передбачає, що до правоохоронних органів належать: органи прокуратури, Національної поліції, Служби безпеки, Військової служби правопорядку в Збройних силах України, Національне антикорупційне бюро України, органи охорони державного кордону, органи доходів і зборів, органи й установи виконання покарань, слідчі ізолятори, органи державного фінансового контролю, рибохорони, державної лісової охорони, інші органи, які виконують правозастосовні або правоохоронні функції [11]. Працівників правоохоронних органів можна класифікувати за групами: ті, що перебувають у штаті правоохоронного органу і виконують технічні функції, і ті працівники, що також перебувають у штаті, однак за своєю посадою наділені правоохоронними чи правозастосовними функціями. Саме представники останньої групи, а також їх близькі родичі можуть визнаватися по-

терпілими від злочинів, передбачених у р. XV Особливої частини.

Чинне законодавство містить кілька визначень кола близьких родичів. Наприклад, одне вказане в зазначеному вище Законі, у ст. 2 якого визначено, що близькі родичі, які, відповідно до цього Закону, підлягають захисту, – це батьки, дружина (чоловік), діти, рідні брати і сестри, дід, баба, онуки, посягання на життя, здоров'я, житло і майно яких перешкоджає виконанню працівниками суду і правоохоронних органів покладених на них законом обов'язків і здійсненню наданих прав [11]. Але в інших правових джерелах бачимо вже дещо відмінні переліки. Так, у ст. 3 Кримінального процесуального кодексу (далі – КПК) України прирівняно до близьких родичів також членів сім'ї, як-от: чоловік, дружина, батько, мати, вітчим, мачуха, син, дочка, пасинок, падчерка, рідний брат, рідна сестра, дід, баба, прадід, прабаба, внук, внучка, правнук, правнучка, усиновлювач чи усиновлений, опікун чи піклувальник, особа, яка перебуває під опікою або піклуванням, а також особи, які спільно проживають, пов'язані спільним побутом і мають взаємні права й обов'язки, зокрема особи, які спільно проживають, але не перебувають у шлюбі [7]. Як бачимо, єдиного погляду на те, кого вважати близькими родичами, у законодавця немає. На нашу думку, це аж ніяк не сприятиме однозначному застосуванню законодавства в частині захисту нормальної законної діяльності правоохоронців, втручання в неї.

З'ясуванню можливих напрямів вирішення зазначеної проблеми може сприяти, зокрема, огляд позицій сучасних фахівців із кримінального права. Так, на думку С. В. Гізімчука й І. А. Зіновевої, законодавство суттєво обмежує коло осіб, які можуть виступати близькими родичами, визначаючи такими лише родину з боку одного з подружжя. Науковці пропонують розширити це коло та відносити до близьких родичів родину не лише одного з подружжя (особи, яка виконує відповідні службові обов'язки), а й тотожних рідних із боку чоловіка (дружини) працівника правоохоронного органу [2, с. 190–198]. Справді, таке вирішення проблеми дасть змогу працівнику правоохоронного органу не лише отримати належну правову охорону свого життя та здоров'я, а й бути впевненим у належному захисті з боку держави його близьких родичів.

Інакше до цього питання підходить І. І. Давидович. Науковець пропонує взагалі замінити визначення «близькі родичі» на слово «близькі», вийти в такий спосіб за межі родинних стосунків. На думку І. І. Давидович, це суттєво вплине на захист осіб, які виконують службовий обов'язок [3, с. 12]. Вважаємо, що в такий пропозиції є раціональне зерно, адже сьогодні немає чіткого визначення понять «родичі», «родинні стосунки». Так,

наприклад, за вживання поняття близьких родичів у контексті визначення правочину в Цивільному кодексі України передбачено, що опікун, його дружина, чоловік та близькі родичі (батьки, діти, брати, сестри) не можуть укладати з підопічним договорів, крім передання майна підопічному у власність за договором дарування або в безоплатне користування за договором позички. Як бачимо, тут близькими родичами визнано батьків, дітей, братів, сестер. Тому для того, щоб однозначно зрозуміти волю законодавця та правильно застосовувати правові норми, в яких як потерпілих згадано близьких родичів, членів родини правоохоронців, доцільно або визначити поняття «родина», а отже, і далекої та близької родини, що, у свою чергу, дозволить правильно розуміти поняття «близькі родичі» (і, як слушно пропонують С. В. Гізімчук та І. А. Зіновева, розширити це поняття), або ж вилучити з відповідних законів (зокрема, із кримінально-правових норм) зазначене поняття та вживати лише термін «близькі особи».

Проблему відсутності чітких і нормативних визначень поняття «працівник правоохоронного органу» зазначили М. І. Мельник і М. І. Хавронюк. Фахівці вважають, що «така ситуація не тільки свідчить про відсутність єдиного підходу в розумінні того, які органи є правоохоронними, не просто ускладнює вирішення теоретичних проблем у цій сфері, але й здійснює негативний вплив на діяльність цих органів, оскільки безпосереднім чином впливає на правове регулювання компетенції таких органів, правового і соціального статусу їх працівників тощо» [9, с. 19]. Поділяючи занепокоєність науковців із зазначеного питання, додамо, що законодавець із 1993 р. мав достатньо часу для опрацювання наявних у теоретичній юриспруденції пропозицій та внесення до згаданого закону відповідних змін.

Досліджуючи зазначену проблему, В. І. Осадчий пропонує розглядати приналежність суб'єкта до контингенту правоохоронців крізь призму правоохоронного органу, до якого вони належать. Автор пропонує визнавати правоохоронною діяльністю працівників державних органів під час виконання ними службових обов'язків хоча б одну з таких, як: досудове розслідування в кримінальних справах (нині – у кримінальних провадженнях) чи адміністративне провадження; виконання вироків, рішень, ухвал і постанов судів, постанов органів розслідування і прокурорів працівниками установ виконання покарань, кримінально-виконавчої інспекції, Державної виконавчої служби, військової частини, гауптвахти і дисциплінарного батальйону чи працівниками органів внутрішніх справ; оперативно-розшукова; адміністративна, профілактична, охоронна функції міліції (нині – поліції); припинення правопорушень під час переміщення людей, тран-

спортних засобів, товарів, інших предметів чи речовин через державний і митний кордон; припинення правопорушень під час незаконного використання лісу, незаконного полювання, незаконного зайняття рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом; нагляд і контроль за виконанням законів [10, с. 7].

Позиція інших науковців полягає в тому, що правоохоронним органом треба вважати державну установу (або державну юридичну особу), яка діє в системі органів влади й виконує на основі закону державні функції (владні, організаційно-розпорядчі, контрольно-перевірочні тощо) у різних сферах внутрішньої та зовнішньої діяльності держави [13, с. 7]. Та, на нашу думку, це твердження є досить спірним, і потребує доопрацювання. Адже, як влучно зазначає А. М. Куліш, «виконання вказаних функцій, особливо організаційно-розпорядчих, є невід'ємною ознакою будь-якої державної установи чи юридичної особи, тобто, виходячи з виділених ознак правоохоронного органу, останнім може бути визнано будь-який державний орган, установу, організацію або юридичну особу, що позбавляє розглянуте визначення індивідуального змісту» [8, с. 91].

Влучно щодо цього висловлювався О. М. Бандурка, який зазначив, що «правоохоронними органами прийнято називати функціонуючі в суспільстві і державі установи й організації, основним завданням діяльності яких є забезпечення законності, боротьби зі злочинністю та іншими правопорушеннями» [1, с. 7].

Схиляємося до думки, що правоохоронці – це передусім ті особи, що обіймають відповідні посади в правоохоронних органах, на яких покладена, серед інших, функція охороняти права і свободи людей. Адже саме слово (термін) «правоохоронець» складається з поєднання слів «право» та «охороняти». Звичайно, не лише етимологія аналізованого терміна має служити аргументом для відповідних висновків.

Далі варто звернути увагу на те, що «працівники правоохоронного органу» та «державні службовці» – різні категорії. Тому, зокрема, норми закону України «Про державну службу» не регулюють діяльність правоохоронців. М. В. Коваль слушно стверджує, що «правове становище працівників правоохоронних органів зумовлене певним статусом, який має відмінності від правового статусу державного службовця. Ці відмінності зумовлюються внаслідок специфіки проходження державної служби в правоохоронних органах, як і проходження державної служби у військових формуваннях, а у зв'язку із цим слід зазначити, що в Законі України «Про державну службу» повинно бути зафіксовано положення про те, що державна служба – це несення служби фізичними особами в державних органах, військових форму-

ваннях і правоохоронних органах як посадових і службових осіб» [4, с. 178].

Недостатня юридична визначеність правового статусу працівників правоохоронного органу проковує непродуктивні дискусії в доктрині кримінального права та суперечливе тлумачення ознак відповідних злочинів, в яких особа з таким статусом передбачена як ознака його складу – потерпілий. Очевидно, що в суто практичній площині особі, яка має застосовувати норми про кримінально-правовий захист правоохоронців, важко кожного разу доводити, що особа відповідає цій ознаці, бо виконує функції держави. Крім того, це спричиняє розбіжності в єдиному розумінні даного поняття. Тому доцільно визначити поняття «працівник правоохоронного органу» в окремому нормативному акті, легально витлумачити відповідну дефініцію й надалі, на основі такого поняття, визначити статус правоохоронців конкретних різновидів в інших законах України. Це дало б змогу не лише уникати колізій у законодавстві, а й полегшити застосування кримінально-правових норм про захист правоохоронців і їхніх близьких.

Отже, працівники правоохоронних органів – відносно самостійна категорія суб'єктів правовідносин (зокрема, кримінально-правових), чії права й законні інтереси підлягають посиленій охороні з боку держави у зв'язку з виконанням покладених на них державно-владних повноважень. Для цього вони наділені певним обсягом прав та обов'язків. Так, у ст. 3 Закону України «Про державний захист працівників суду та правоохоронних органів» зазначено права суб'єктів цієї категорії (а також їхніх близьких родичів): застосовувати заходи фізичного впливу, спеціальні засоби і зброю з метою забезпечення виконання правомірних наказів і усних вимог, що добровільно не виконуються, для захисту особистої безпеки, безпеки близьких родичів, а також свого житла і майна; вимагати й одержувати допомогу у виконанні покладених на них обов'язків, а в разі необхідності – для особистого захисту, а також свого житла і майна з боку відповідних правоохоронних та інших державних органів; вживати спеціальних заходів для гарантування безпеки; отримувати матеріальну компенсацію в разі загибелі працівника, каліцтва або іншого ушкодження здоров'я, знищення чи пошкодження його житла і майна у зв'язку з виконанням службових обов'язків. Особливо наголошено на тому, що життя і здоров'я працівників суду і правоохоронних органів підлягають обов'язковому державному страхуванню бюджетним коштом [11]. Права представників окремих правоохоронних органів уточнюються й конкретизуються в спеціальних законах (наприклад, у Законі України «Про Національну поліцію») [12]. Крім того, цими законами (й під-

законними нормативно-правовими актами) визначаються й конкретизуються також службові повноваження (обов'язки) осіб, які представляють те чи інше правоохоронне відомство. Ці права й інтереси, а також обов'язки (повноваження) особи мають визначальне значення для оцінки кримінально-правового статусу особи в частині визнання її спеціальним потерпілим у складах злочинів, сконструйованих для забезпечення захисту правоохоронців та їхніх близьких: наявність цього складу можна констатувати лише переконавшись, що певне посягання спрямоване проти прав особи та вчинене у зв'язку з виконанням нею службових обов'язків (реалізації повноважень), що визначають її саме як працівника правоохоронного органу, тобто здійснюються для виконання правоохоронної функції держави.

Висновки. З наведеного випливає доцільність внесення змін у законодавство для визначення в окремому законі поняття «працівник правоохоронного органу» єдиною дефініцією; наведення переліку посад, що визначають правоохоронців. Такі зміни покращать процес забезпечення ефективного захисту прав зазначеної категорії осіб, зокрема засобами кримінального права.

Література

1. Бандурка А. М. Судебные и правоохранительные органы Украины. Харьков: Изд-во ун-та внутренних дел, 1999. 434 с. С. 7.
2. Гізімчук С. В., Зінов'єва І. А. Визначення змісту поняття «близькі родичі» у кримінальному праві. Вісник Академії правових наук України. 2009. № 4. С. 190–198.
3. Давидович І. І. Кримінально-правова охорона представників влади і громадськості, які охороняють правопорядок: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. К., 2007. 15 с. С. 12.
4. Коваль М. В. Про поняття «працівник правоохоронного органу» у законодавстві України. Актуальні проблеми держави і права. 2007. № 477. С. 178.
5. Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141.
6. Кримінальний кодекс України: Закон України від 5 квітня 2001 р. № 2341-III. Відомості Верховної Ради України. 2001. № № 25–26. Ст. 131.
7. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13 квітня 2012 р. № 4651-VI. Відомості Верховної Ради України. 2013. № № 9–13. Ст. 88.
8. Куліш А. М. Щодо визначення поняття «правоохоронні органи». Право і безпека. 2005. № 5. С. 91.
9. Мельник М. І., Хавронюк М. І. Правоохоронні органи та правоохоронна діяльність: навч. посібник. К.: Атіка, 2002. 576 с. С. 19.
10. Осадчий В. І. Проблеми кримінально-правового захисту правоохоронної діяльності: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. К., 2004. 38 с. С. 7.
11. Про державний захист працівників суду та правоохоронних органів: Закон України від 23 грудня 1993 р. № 3781-XII. Дата оновлення: 03.08.2017.

URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/3781-12> (дата звернення: 20.03.2018).]

12. Про Національну поліцію: Закон України від 2 липня 2015 р. № 580-VIII. Відомості Верховної Ради України. 2015. № № 40–41. Ст. 379.

13. Суд, правоохоронні та правозахисні органи України: підручн. / за ред. О. С. Захарова, В. Я. Карбань, В. С. Ковальський (кер. авт. кол.) та ін. К.: Юрінком-Інтер, 2004. 376 с. С. 7.

Анотація

Метельський І. Д. Кримінально-правовий статус працівника правоохоронних органів України: проблеми розуміння та перспективи вдосконалення. – Стаття.

У статті визначено актуальність дослідження поняття працівника правоохоронного органу, його прав та законних інтересів. Звертається увага на безпосередній зв'язок працівників правоохоронних органів із кримінальним світом, а отже, спричинені цим небезпечні наслідки. Аналізуються підходи до визначення терміна «правоохоронні органи» та поняття їх працівника. Розглядаються думки про те, кого саме варто вважати працівником правоохоронного органу. Досліджується питання, які органи належать до правоохоронних. Надається інформація про відмінність інститутів службової особи та працівника правоохоронного органу. Досліджуються питання щодо близьких родичів та членів сім'ї згаданих осіб, які можуть зазнати злочинних посягань у зв'язку з виконання останніми їхніх службових обов'язків. Надаються рекомендації щодо визначення близьких родичів працівників правоохоронних органів, а отже, удосконалення національного законодавства.

Ключові слова: правоохоронець, працівник правоохоронного органу, правоохоронний орган, правовий статус, близькі родичі, поліцейський.

Аннотация

Метельский И. Д. Уголовно-правовой статус сотрудника правоохранительных органов Украины: проблемы понимания и перспективы совершенствования. – Статья.

В статье определена актуальность исследования понятия сотрудника правоохранительного органа, его прав и законных интересов. Обращается внимание на непосредственную связь сотрудников правоохранительных органов с уголовным миром, соответственно, на опасные последствия такой связи. Анализируются подходы к определению правоохранительных органов и понятия их сотрудника. Рассматриваются точки зрения по поводу того, кого именно следует считать сотрудником правоохранительного органа. Исследуется вопрос, какие органы относятся к правоохранительным. Предоставляется информация о различии институтов должностного лица и сотрудника правоохранительного органа. Рассматриваются вопросы о близких родственниках и членах семьи указанных лиц, которые могут подвергаться преступным посягательствам в связи с выполнением последними их служебных обязанностей. Даются рекомендации относительно определения близких родственников сотрудников правоохранительных органов, совершенствования национального законодательства.

Ключевые слова: правоохранитель, сотрудник правоохранительного органа, правоохранительный орган, правовой статус, близкие родственники, полицейский.

Summary

Metelskiy I. D. The criminal law status of the law enforcement officer of Ukraine: problems of understanding and prospects of improvement. – Article.

The article determines the relevance of the study of the concept of an employee of a law enforcement agency, his rights and legitimate interests. Attention is drawn to the direct connection of law enforcement officers with the criminal world, and, accordingly, to the dangerous consequences that may arise in this regard. The approaches to the definition of law enforcement bodies and the concept of their employee are analyzed. The point of view about who exactly should be considered an employee of a law en-

forcement agency is considered. The question is examined which bodies are related to law enforcement. Information is provided on the distinction between an institution of an official and an officer of a law enforcement agency. The issues of close relatives and family members of the abovementioned persons who may be subjected to criminal offenses in connection with the performance of their last official duties are being investigated. Recommendations are made to improve the definition of close relatives of law enforcement officers and, accordingly, to improve the national legislation.

Key words: law enforcement officer, worker of law enforcement agency, law enforcement agency, legal status, close relatives, police officer.